

ТОШКЕНТ ЁҒОЧ ЎЙМАКОРЛИГИНИНГ ЎЗИГА ХОСЛИГИ ВА МУСТАҚИЛЛИК ЙИЛЛАРИДАГИ ГУЛЛАБ-ЯШНАШИ (МУҲАРРАМ ИБРАГИМОВА ИЖОДИ МИСОЛИДА)

*Дилноза Абдуллаевна Нарзуллаева
(PhD) I босқич
мустақил тадқиқодчиси
Ўзбекистон амалий санъат ва ҳунармандчилик
тарихи давлат музейи Амалий санъат ва
этнография илмий бўлими мудири,
К.Бехзод номидаги миллий рассомлик
ва дизайн институти*

DOI: <https://doi.org/10.37547/ssa-V4-I6-15>

Аннотация: Мақолада Ўзбекистон ёғоч ўймакорлиги ривожига ҳисса қўшган уста ҳунармандлар тўғрисида маълумотлар берилган. Шунингдек, Тошкент ёғоч ўймакорлиги намоёндаси, амалий санъатнинг мураккаб турларидан бирини давом эттириш ва ривожлантиришга ўз ҳиссасини қўшган, аёл ҳунарманд Муҳаррам Ибрагимованинг ҳаёти ва ижоди тўғрисида сўз борган. У яратган асарлар, соҳага киритган янгиликлари, ишлаш техникаси ва иштирок этган кўргазма ва фестиваллари ҳақида маълумот берилган.

Калит сўзлар: ёғоч ўймакорлиги, ўйма, маиший буюмлар, маҳобатли асарлар, эшик, кутича, ўйма қовок, ёғоч ўймакор усталар.

Аннотация: В статье представлены сведения о мастерах-ремесленниках, внесших вклад в развитие резьбы по дереву в Узбекистане. Также речь идёт о жизни и творчестве Муҳаррам Ибрагимовой, женщины-ремесленницы, внесшей вклад в продолжение и развитие одного из сложных видов прикладного искусства, представительницы ташкентской резьбы по дереву. Дана информация о созданных им работах, её инновациях в этой области, технике работы, а также о выставках и фестивалях, в которых она участвовала.

Ключевые слова: резьба по дереву, резьба, предметы быта, шедевры, дверь, шкатулка, резная тыква, резчики по дереву.

Abstract: The article provides information about master craftsmen who contributed to the development of wood carving in Uzbekistan. Also, there was talk about the life and work of Muharram Ibragimova, a woman artisan who contributed to the continuation and development of one of the complex types of applied art, representative of Tashkent wood carving. Information is provided about the works she created, his innovations in the field, her working techniques, and the exhibitions and festivals she participated in.

Keywords: wood carving, carving, household items, masterpieces, door, box, carved pumpkin, wood carvers.

Ёғоч ўймакорлиги Ўзбекистон ҳудудида қадимдан меъморчиликда ва кундалик буюмларда қўлланилган. Ҳозирги кунга қадар ўймакорлик ўзининг хусусиятларини янада такомиллаштириб, анъаналари давом этиб келинмоқда.

Ўзбекистоннинг энг йирик ўймакорлик мактаблари шаклланган марказларга Бухоро, Самарқанд, Тошкент, Қўқон, Хива киради. Ёғоч ўймакорлиги йўналишида фаолият юритган машҳур усталар ҳам айнан шу шаҳарлардан етишиб чиққан.

Айниқса, Хива-маҳобатли ёғоч ўймакорлиги билан машҳур. Ўймакорлар нақшларни ажратиб кўрсатиш учун чуқур ўйишган. Услублаштирилган ўсимликсимон нақшлар композицияларни яққол намоён этишда ёрдам берган.

Хивалик усталар маҳобатли ўймакорликда ёғочнинг фонини ва устки қисмини локда бўйшамаган. Яъни, ўзининг табиийлигини саклаш учун лок ва бўёқлардан фойдаланилмаган.

Ота Полвоновнинг (1867 йилда туғилган) ана шу каби асарларини Хиванинг биноларида тез-тез учратиш мумкин.¹

Бухоро ўймакорлиги жимжима нақшлари, заминида ранглардан фойдаланиши билан ажралиб туради.

Тошкент ва Қўқонда усталар асосан, кундалик буюмлар ишлашган. Уларга ингичка ўйма-“паргори” услубидан фойдаланилган. Қўқонлик уста Қодиржон Ҳайдаров (1899 йилда туғилган) асосан, хонтахта, курси, қутичаларни яратган. Тошкентлик машҳур ёғоч ўймакор Мақсуд Қосимов (1905-1965) ёрқин намоёндалардан бири ҳисобланади. XX аср бошларида Тошкентда кўплаб эшиклар ва дарчалар ишлаб чиқариш кенг тарқалган. Улар унча чуқур бўлмаган ўйиш услуби ёрдамида безатилиб, майда ёғоч бўлакчалардан тайёрланган (асосан, бу каби мураккаб услуб масжид, мадраса ва мақбараларда бухоролик, қўқонлик ва ўратепалик ўймакор усталар томонидан бажарилган). Мақсуд Қосимов Давлат тарих музейи кириш эшикларини бажаришда иштирок этган. Ўша даврда кўпгина моҳир усталар билан танишган. Ўнг табақасини ўратепалик Ашур Ғофурхўжаев бажарган бўлса, чап табақасини қўқонлик Абдураззоқ Абдурахмонов бажарган. Уста асосан “ислимий” услубида ишлаган. Мақсуд Қосимов устози Абдураззоқ устандан ушбу услубнинг сир-асрорларини ўрганади. Ўзининг ижодий ишларида ҳам қўллай бошлайди. 1,5- 2 мм ўйилган ёғочнинг асоси нуқталардан иборат бўлган “гурзи” ёки “чакич” нақшлари билан безатилган. Ушбу нуқталарни туширадиган асбоб ҳам айнан шу ном билан аталган.²

Сулаймон Хўжаев (1866-1947) – машҳур тошкентлик ёғоч ўймакор асбоб-ускуналар билан эҳтиёткорона ишлаш ва ёғоч турини тўғри танлашга алоҳида эътибор берган.

Ёғоч ўймакорлар наққошлар билан биргаликда иш олиб боришган. Машҳур наққошлардан Олимжон Қосимжонов (1878-1952), Ёқуб Раупов шулар жумласидандир.

Яна бир панжарасоз машҳур уста тошкентлик Насриддин Зиёқориев (1869-1942) бўлган. Панжаралар асосан, оқиш ва юмшоқ дарахт турлари: терак ва жўкадан ясалган. Ёғочнинг ҳажми панжара ёки дераза ромининг ҳажмига мос равишда кесилган. Н.Зиёқориев умри давомида жуда кўплаб панжаралар яратган. Панжарасозликда унга тенг келадиган усталар жуда кам бўлишган. Турли хил нақшлар панжарасозликда ишлатилган. Улардан, “тўғри вас-вос”-бир-бири билан кесишувчи тўғри чизиқлар, “эгри вас-вос”- худди юқоридаги каби, аммо эгри чизиқлар кесишуви маъносини билдиради. Жумладан, “чор вас-вос” тўрттадан чизиқларнинг бир-бири билан кесишуви натижасида ҳосил бўлган нақш ҳам тез-тез ишлатилган. Панжаралар нақшларининг ўзаро уланмаган нақшлари эса, “узма” деб аталган.

Ёғоч ўймакорлиги ўзига хос амалий санъат турларидан бири ҳисобланганлиги учун, унинг безаш техникалари ҳам мураккабдир. Бунда “ислимий” (ўсимликсимон яъни барг, гул, новда тасвирларидан ҳосил қилинган композиция), “паргори” (ёғочга циркуль ёрдамида чизилиб, кейин ўйилдиган нақш тури), “боғдоди” (турли геометрик шакллар йиғиндисидан иборат нақшлар жамланмаси) услубларида эшик, устун, панжара ва хонтахталарга безак берилади. Нақш қанчалик эҳтиёткорлик ва дид билан ишланса, буюм нафис ва бежирим чиқади. Нақш мужассамотида гирих ва ислимий нақшлар ҳамоҳанг ишлатилади, мустақил равишда гирих камдан-кам ҳолларда қўлланилади. Ёғоч ўймакорлиги санъатида элликдан ортиқ маҳсус асбоблардан фойдаланилади. Жумладан, куракча искана, нова искана, тўғри искана, замин исканалар, чекма искана, ховза искана, морпеч искана, гурзи ва бошқалар. Нақш замини ўйиб бўлингандан сўнг гурзи билан сақичлаб чиқилади.

XIX-XX асрларда Тошкент шаҳри ёғоч ўймакорликнинг асосий марказларидан бири бўлган. Меъморий иншоотларни безаш билан бир қаторда, тошкентлик усталар ишида маиший ўймакорлик ҳам муҳим ўрин тутган. С.Хўжаев, М.Қосимов, О.Файзуллаев,

¹ Аведова Н.А. Ташкентская резьба по дереву в работах М.Касымова. Ташкент-1961. Стр 7.

² Аведова Н.А. Ташкентская резьба по дереву в работах М.Касымова. Ташкент-1961. Стр 12.

Х.Қосимов, Н.Ибрагимов сингари таниқли тошкентлик ўймакор усталарнинг анъаналари А.Азларов, устазода хунарманд М.Иброҳимова, Д.Ғоипов, С.Раҳматуллаев, Х. Ҳасановлар ишларида давом эттирилган. Ушбу усталарнинг асарлари кўплаб музейлар каби Ўзбекистон амалий санъат ва хунармандчилик тарихи давлат музейи тўпламидан ҳам ўрин олган. Жумладан, О.Файзуллаевнинг шабақа услубидаги панжараси ҳам музей экспозициясида намойиш этилган. Шу каби бир нечта ўймакор усталарнинг хонтахта, курси, кутичалар каби маиший буюмлари ҳам ташрифчиларга тақдим этилган.

Яқин йилларгача ўймакорлар авлодидан аёл уста чиқмаган. Аммо тошкентлик Муҳаррам Ибрагимова шу хунар ортидан “Шухрат” медали ва Ўзбекистон халқ устаси унвонини олган. Демак, ўзбек аёлларидан ёғочни ҳам тилга кирита оладиган истеъдодларни топиш мумкин. Муҳаррам Ибрагимова ота касби бўлган, асосан, эркаклар шуғулланадиган ёғоч ўймакорлиги хунарига ёшлигиданоқ меҳр қўйган.

Муҳаррам Ибрагимова 1949 йил 1 июлда Тошкент шаҳрида хунарманд оиласида дунёга келган. Отаси Ниғмат Ибрагимов ёғоч ўймакорлар сулоласи вакили, ўз даврининг моҳир устаси, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган санъат арбоби бўлган. Онаси Машкура Қосимова билан 9 нафар фарзандни вояга етказишган.³

Муҳаррам аянинг бобоси Иброҳим ота ўз даврининг энг маҳоратли уста-хунармандларидан бўлиб, ўзининг обрў-эътиборига эга бўлган. Бобоси ва отасининг изидан кетган Муҳаррам Ибрагимова, қиз бола бўлишига қарамай, ака-укалари қаторида, машаққатли иш ҳисобланган ёғоч ўймакорлиги анъаналарини давом эттиришга астойдил бел боғлаган ва шундай улкан масъулиятни бўйнига олган. У 5 ёшидан онаси Машкура аядан ёғоч ўймакорлик сир-асрорларини ўргана бошлаган. Мактабни битиргач, 1972 йилда Тошкент давлат университетининг биология факультетига ўқишга кирган. 1978 йилда эса, Ўзбекистон Фанлар Академиясининг Эндокринология институтига илмий ходим бўлиб ишга кирган.

Муҳаррам Ибрагимованинг бобоси, тошкентлик машҳур ёғоч ўймакор Иброҳим ота яратган эшиклар Швейцариядаги банклардан бирига ўрнатилган. Бундан билиш мумкинки, ушбу сулола вакиллариининг асарлари дунёнинг кўплаб давлатларида мавжуд.

Иброҳим отанинг асарлари буюртмачига манзур бўлганидан шунчалик мамнун бўлганки, устанинг меҳнат ҳақидан ташқари, 40 та туя билан мукофотлаган. Муҳаррам Ибрагимова отасининг хунарини давом эттиришига унинг турмуш ўртоғи Тўлаган Ғоипов ҳам қайсидир маънода сабабчи бўлган. Тўлаган Ғоипов Муҳаррам аянинг отасига шогирд тушган. Муҳаррам Ибрагимованинг ҳаёт йўли Тўлаган Ғоипов билан боғлангач, мукамал ёғоч ўймакорлар оиласи шаклланган. Бу оилада дунёга келган 3 фарзанд: Жамшид, Мухайё ва Хуршид Ғоиповлар ҳам ота-онасининг изидан кетиб, Тошкент ёғоч ўймакорлигини давом этишида муносиб ҳиссасини қўшиб келмоқда.

Жамшид Ғоипов ёшлигидан ёғоч ўймакорлиги санъатига меҳр қўйиб, ушбу хунарни давом эттиришга бел боғлаб, ўзининг ҳаётини ёғоч ўймакорлигига бағишлади. Тошкент шаҳридаги катта мажмуаларнинг эшиклари, устунлари ва интерьер безакларини бажарган. Ўз ўрнида фарзандларига ҳам ўзининг хунарини ўргатиб, Тошкент анъанавий ёғоч ўймакорлигини сақланиши ва давом этишида жонбозлик кўрсатиб келмоқда.

Муҳаррам Ибрагимова ўзининг илк катта ишини 18 ёшида, 1968 йилда Тошкент давлат Шарқшунослик институти биносининг киравериш қисмидаги устунларининг ўймакорлик ишларини беғараз бажарган. Ушбу устунлар ҳозирги кунга қадар институт биносини безаб туради.

Шунингдек, у ўз шогирдлари билан биргаликда маҳалла масжиди ва идоралари учун ўйма эшик ясаб берган. Ўзбекистон санъат музейига ўймали девор безаги (панно)ни ишлаб топширган. Шу ўймали безак ҳамон бинода сақланмоқда. 1982-йилдан бошлаб, Усто бирлашмаси ижодий гуруҳида ишлаб келган. Иш фаолияти давомида бир-бирини такрорламайдиган, бетакрор нақш усулларини ўйлаб топиб, турли ғоялар устида

³ М.Ғаипованинг “Тошкент ёғоч ўймакорлигининг йирик намоёндаси Н.Ибрагимовнинг ижоди” номли мақоласидан.

изланишлар олиб борган. Шу йиллар мобайнида 1984-йили Жиззах вилояти Муסיқали драма театрига учта эшикни ўймакорлик ишларини амалга оширган.

1985-йилда Жанговор меҳнат шон шуҳрат музейига иккита ўйма эшик учун нақш чизган ва уларни ёғочга кўчириб ўйиш ишларида қатнашган. Бу ишлар 3 қаватли, чуқур ўйма услубида ислимий нақш, чокапардоз ишланган. Қозоғистон Республикасидаги Турбат Исмоил ота мақбаралари маданият саройига тўртта ўйма эшикни ясаб, ўрнатиб берган. Шунингдек, 1986-1987-йилларда Чирчиқ шаҳрининг Электр химпромкомбинати қошидаги чойхона ва Ўлкашунослик музейига ҳам ўйма эшик ясаб берган.

Муҳаррам Ибрагимова томонидан яна бир қатор жовон, 8,6,4 қиррали столлар, курсилар, турли хил ҳажмдаги лавҳлар, лаган, кўза ва упадонлар каби буюмлар бетакрор нақшлар билан безатилган.

Муҳаррам Ибрагимова ёғоч ўймакорлиги усталари орасида биринчи бўлиб қовоқда турли кўринишда ўйма нақшларни ўйиш технологиясини ишлаб чиққан.

Ўзбекистон Давлат санъат музейининг халқ амалий ҳунармандчилик бўлимидаги намуналар орасида Муҳаррам Ибрагимова яратган ижодий ишлардан бир қанчаси доимий кўргазмага қўйилган. Унинг кўпгина санъат асарлари Франция, Италия, Германия, Бангладеш, Корея, Руминия, Япония, Финляндия, Малайзия, Туркия каби мамлакатларнинг кўргазмаларида намойиш этилган. Саудия Арабистонининг Ар-Риёд шаҳридаги музейида бир қатор ўймакорлик буюмлари намойиш этилган.

Муҳаррам Ибрагимова 1995-йилда Малайзия мамлақатида ижодий сафарда бўлиб, Куала Лумпур шаҳридаги Ислом тарихи музейида бир қатор ишларини намойиш этган. 1997-1998-йилларда ясалган 4 та катта ўйма эшикларидан 2 таси Ўзбекистон Республикаси Олий мажлиси биносига, қолган 2 таси Алишер Навоий номидаги драма театри биносига ўрнатилган.

Таъкидлаш жоизки, Муҳаррам Ибрагимованиннг йирик ишлари қаторида эшиклар алоҳида ўрин эгаллайди. Меъморий безаклар орасида ислом санъатида эшикка алоҳида вазифа юклатилган. “Бир қарашда меъморий маконнинг хизмат элементи ҳисобланган эшик- илоҳий дарвоза рамзи бўлиб, фоний дунёдан юқори самога ўтиш ҳудуди сифатида талқин этилган”. Уста ҳар бир эшикни яратиш чоғида мазкур анъанани сақлашга интиланган ва ислимий нақшлар орқали эшикда жаннат гўзаллигининг бир заррасини ифодалашга уринган.

Муҳаррам Ибрагимованиннг Олий Мажлис биноси учун ишлаган эшиклари Малайзиядан келтирилган палма дарахтидан тайёрланганлигига сабаб, фақатгина анъанавий безак вазифасини бажарибгина қолмай, бошқа талабларга ҳам жавоб бера олган. Уларнинг ўлчамлари 2,5х8,2 метр, қалинлиги 40,5 смни ташкил этиб, сиртига асосан ўсимликсимон-“ислимий”, “гажжаксимон” ва “занжира” нақшлари ўйилган.

Муҳаррам Ибрагимованиннг камтарона меҳнати 1999-йилда Ўзбекистон Республикасининг биринчи Президенти И.Каримов томонидан муносиб тақдирланиб, “Шуҳрат” медали топширилган.

Муҳаррам Ибрагимова ижодий изланиш билан бир қаторда, ёш авлодга ўз ҳунарининг сир-асрорларини ўргатган. Устаниннг хонадонида иш ўрганган шогирдлар қаторида маҳалланиннг кўплаб болалари ҳам бўлиб, уларнинг аксарияти “уста” мақомига эришган. Устаниннг фарзандлари Жамшид, Муҳайё ва Хуршид Гаиповлар қаторида, шогирдлари Элмурод Пирматов, Нуриддин ва Улуғбек Расуловлар, Ботир Мавлонов, Олим Файзиев, Жамол Ибрагимов, Баҳром Жўраевлар иш ўрганиб, ҳозирда мустақил иш фаолиятларини давом эттиришмоқда.

Муҳаррам Ибрагимова шогирдлари билан биргаликда Қозоғистон Республикасининг Олма-ота шаҳридаги «Етти хазина» рестораниннг ёғоч ўймакорлик жиҳозларини ясашда иштирок этишган. Пойтахтимиздаги «Ипак йўли» рестораниннг ёғоч ўймакорлик ишларини шогирдлари билан бажарган. Шунингдек, пойтахтимизнинг Учтепа туманида жойлашган Мўйин Ота қабри зиёратгоҳига икки ўйма эшик ясашда иштирок этган.

2007-йилда Ҳазрати имом мажмуасининг Бароқхон мадрасаси усталар ижодхонасида Муҳаррам Ибрагимова учун ҳам алоҳида жой ажратилган. У ерда Муҳаррам Ибрагимова хориждан келган сайёҳларга ёғоч ўймакорлик буюмларини, қовоқ ўйиш жараёнини кўрсатиб, маҳорат дарсларини ўтказган.

2004-йилдан бошлаб Тадбиркорлар ва ишбилармонлар ҳаракати Ўзбекистон либерал демократик партиясига аъзо бўлган. Ўзбекистон Республикаси Тошкент шаҳар «Тадбиркор аёл ва ишбилармон» жамоат бирлашмасига аъзо бўлган. 1990-йиллардан буён, мустақил ижод билан шуғулланаётган моҳир халқ усталарининг аксарияти, марказ ва уюшмалар таркибига аъзо бўлган ҳолда ижод қилган. Республика махсус ижодий-ишлаб чиқариш “Усто” бирлашмасига аъзо бўлган усталар давлат аҳамиятига молик йирик объект ва қурилишларда қатнашган. “Мусаввир” ва “Ҳунарманд” илмий-ишлаб чиқариш марказлари аъзолари, уйда ижод қилган ва маҳсулотларини мана шу марказлар орқали тарғиб қилишган.

Хулоса қилиб айтганда, Мустақиллик йилларида ҳунармандларга берилаётган эътибор ва эътироф анъанавий ҳунармандчиликнинг ривожланишига сабаб бўлди. Юртимиз мустақилликка эришган йилларда амалий санъатнинг 20 га яқин турлари бўлган бўлса, ҳозирги кунда ҳунармандчиликнинг турлари 43 тага етди. Ушбу йўналишларнинг аксарият турлари бўйича таниқли аёл ҳунармандлар фаолият юритиб келишмоқда. Ўзбекистон Қаҳрамонлари ичида моҳир аёл ҳунармандлар ҳам бор. Ўз ўрнида улар “устоз-шогирд” мактабининг давомчиси, анъаналарни авлоддан авлодга етказишда муҳим роль ўйнаган инсонлар бўлишган. Хусусан, Муҳаррам Ибрагимова ҳам фарзандларига ўз ҳунарини ўргатиш баробарида ўнлаб шогирдлар ҳам чиқарган. Ҳозирги кунда ўша шогирдлар Ўзбекистоннинг энг кўзга кўринган моҳир усталари бўлиб етишишган ва ўзларининг қатор шогирдларига ёғоч ўймакорлиги ҳунарининг сир-асрорлари ўргатиб келишмоқда.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Аведова Н.А. Ташкентская резьба по дереву в работах М.Касымова. Ташкент-1961.
2. Паргори (вид резьбы по дереву) в работах народного мастера Сулеймана Ходжаева. Ташкент. 1958.
3. Булатов С. Ўзбек халқ амалий безак санъати.-Тошкент. Мехнат. 1991. - 226 б.
4. Ўзбекистон Давлат санъат музейи ноёб хазинасидан / А.Ҳақимов, В.Файзиева. - Тошкент. Vaktria pres. 2014. – 236 б.
5. Ўзбекистон маданият мероси муаллифлик туркуми: Ўзбекистон амалий санъат ва ҳунармандчилик тарихи давлат музейи тўплами китоб-албоми. /Ф.Ф.Абдухолиқов, Е.В.Ртвеладзе, И.Юсупов, С.Зохидова, С.Исраилова (Раҳмонова). – Т.: “Uzbekistan today” АА, “Даракчи информ сервис” МСХЖ буюртмасига кўра, 2021. – 528 б.
6. М.Гаипова, “Тошкент ёғоч ўймакорлигининг йирик намоёндаси Н.Ибрагимовнинг ижоди” мақоласи, 2023.
7. М.Гаипова, “Тошкент ёғоч ўймакорлиги мактаби ривожда Ибрагимовлар сулоласи вакиласининг тутган ўрни” мақоласи.